

Indledning

Måtte den bidrage til at øge kendskabet til og interessen for bier og biavl ...

FORORDET TIL
"HAANDBOG I BIAVL", 1944

Biernes honning og voks har gennem århundreder haft stor betydning for mennesker. Gennem systematisk biavl har vi med tiden udviklet metoder for at lette adgangen til biernes produkter, og de små insekter er blevet gjort til bevingede husdyr af betydning for mennesker i lighed med kvæget, hestene, hundene og fjerkræet.

Med begrebet biavl menes der, at bierne bliver holdt som en form for husdyr. De er ikke bare vilde dyr i naturen, hos hvem man kan indsamle honning og voks. For at man kan tale om biavl, forudsættes det, at bierne bliver holdt og behandlet under nogenlunde kontrollerede forhold i et tilvirket bistade, der er givet en bevidst placering, oftest i nærheden af mennesker.¹

Honning har siden oldtiden været en skattet fødevarer og et vigtigt sødemiddel. Voks, propolis og gelée royale er også vigtige produkter fra bierne, der i vore dage bl.a. finder anvendelse i helsekost og kosmetik. Indtil

fremstillingen af sukker blev sat i system, var honning det vigtigste sødemiddel, vi havde adgang til. I den katolske middelalder havde bivoks også stor betydning, fordi der blev brugt et stort antal voksllys i kirker og klostre.

Tidligere havde mange bønder et par bistader, så man kunne være selvforsynende med honning. Andre havde flere bifamilier, og de havde således mulighed for at supplere deres indtægter med honning- og vokssalg. I vore dage er biavl en udbredt fritidsaktivitet, mens kun få beskæftiger sig med biavl som et professionelt erhverv. Biavl har dog fortsat stor betydning for samfundet og jordbruget, idet bierne er med til at fremme nytteplanternes bestøvning, og bierne bidrager dermed til at hæve høstbytterne bl.a. i rapsmarker og frugtplantager. Ifølge beregninger fra EU-kommissionen antages værdien af honningbiernes bestøvningsarbejde i dag årligt at generere en merindtægt for dansk landbrug og frugtavl på mellem 1,8 og 3 milliarder kroner!

Efter flere årtier med et dalende antal biavlere ser vi i disse år en fornyet interesse og fremgang for biavl i Danmark. Flere unge mennesker og flere bosat i byerne er begyndt at holde bier; i de sidste ti år er der set mange eksempler på biavl i forbindelse med urban farming, i parker, på tage af høj-

huse og andre lidt utraditionelle steder i byerne. Honningproduktion og biavl er på flere måder en eksponent for nutidens klimabevidsthed og vore ønsker om at passe bedre på naturen og ressourcerne.

I de seneste år har der også været stigende opmærksomhed på bierne og de vanskelige vilkår, vi byder bierne i naturen. Brugen af sprøjtemidler i landbruget og i private haver og vores ihærdighed for at bekæmpe ukrudt og kultivere vild natur har været med til at begrænse fødegrundlaget for bierne i den danske fauna. Nogen er desuden af den opfattelse, at honningbierne er med til at udkonkurrere enlige bier og humlebier, og der argumenteres for at man bør friholde naturarealer for bistader med honningbier.

Tidligere forskning

Der er gennem årene udgivet talrige bøger og artikler om bier og biavl – dog oftest af praktisk karakter med gode råd og vejledninger til biavleren. Danske biologer og forskere med naturvidenskabelig baggrund har foretaget en del undersøgelser af biernes natur og forsket i bekæmpelse af sygdomme, i biernes fødegrundlag og andre naturvidenskabelige problemstillinger. Derimod har forskning i den danske biavls kulturhistorie kun fundet sted i meget begrænset omfang.

Hovedværket om biavl udgivet af Danmarks Biavlerforening med bidrag fra en række danske forskere og forfattere er fortsat *Haandbog i Biavl*, der udkom i 1944. Væsentlige afsnit af den 500 sider store bog

◀ | En gruppe skoleelever er på besøg i bigården på Det Grønne Museum.

Foto: Det Grønne Museum

▼ | Børn nærstuderer bier på en tavle.

Foto: Det Grønne Museum

er helliget honningbiens natur, sygdomsbekæmpelse og praktisk vejledning rettet mod aktive biavlere. Enkelte afsnit omhandler dog også det kulturhistoriske aspekt, eksempelvis udviklingen af biavlens redskaber, lovgivning, sagn og ordsprog om bier, samt hvordan biavl er blevet praktiseret i andre lande.

De fleste nyere udgivelser er mere populærvidenskabelige bøger, småskrifter og artikler med fokus på mange af de praktiske spørgsmål og problemstillinger, der melder sig, når man holder honningbier som husdyr. Hovedparten af artiklerne i *Tidsskrift for biavl*, udgivet af Danmarks Biavlerforening siden 1866, omhandler også emner af mere praktisk og naturvidenskabelig karakter. De kulturhistoriske artikler i tidsskriftet bygger for størstedelen på tidligere forskning, hvor der kun i begrænset omfang er føjet nyt til den viden, man allerede havde i 1940'erne.

Det internationale hovedværk om biavlshistorie er uden sammenligning nu afdøde Eva Cranes *The World History of Beekeeping and Honey Hunting*, der udkom i 1999. Forfatteren havde i 1983 udgivet et andet betydnende værk om de arkæologiske spor af biavl verden over, *The Archaeology of Beekeeping*. Eva Crane, der underviste ved Sheffield Universitet i England, var i mere end 35 år direktør for *The International Bee Research*

Association. Hun var også med til at beskrive biavl i Nordeuropa, uden dog at føje afgørende nyt til det billede, der allerede var tegnet af biavlens kulturhistorie i Danmark.

Udgivelserne i forbindelse med forenings- og organisationsjubilæerne indeholder også historiske rids over biavlens udvikling i Danmark. Fokus har naturligt været foreningsarbejdet og organisationernes og markante enkeltpersoners betydning. Det

seneste eksempel er Eigil Holms lille bog *Danmarks Biavlerforening. 150-års jubilæum* fra 2016, der giver en fin og letlæst sammenfatning af de væsentligste forhold omkring biavl i Danmark.

Eva Koch har i den helt nye udgivelse *Øl i oldtiden* fra 2018 en beskrivelse af danske oldtidsfund, hvor der er påvist mjød og honningsødet øl. I fremstillingen gives en grundig indføring i oldtidens drikkekultur og honningens betydning, uden at hun kommer nærmere ind på, hvordan honningen blev fremskaffet.

Det er tankevækkende, at den seneste videnskabelige publikation, som omhandler biavlens kulturhistorie, er Albert Sandklefs *Äldre Biskötsel i Sverige och Danmark*, der udkom i 1937, og som har tyngden på de svenske forhold. Bogen omhandler tiden frem til midten af 1800-tallet. Det er ligeledes bemærkelsesværdigt, at redaktionen af tidskriftet *Bol og By* i 1998 med temanummeret om *Bondens mange næringer* måtte rette hen-

vendelse til studierektor ved Göteborgs Universitet Erik Husberg for et bidrag om biavl, da ingen danske forskere havde beskæftiget sig med emnet. Artiklen *Biavel, honung och mjöd* bygger for en stor del på svensk materiale og vedrører også alene tiden frem til ca. 1850.

Det har ikke været muligt at finde en nyere udgivelse, som på videnskabelig baggrund sammenfatter den eksisterende viden om biavlens kulturhistorie i Danmark eller føjer nye kapitler til, som omhandler historien om de sidste 150 års biavl. Biavlens historie er således et overset og forsømt forskningsområde. Vores viden om emnet bygger på tidligere tiders forskning, og dets nyere historie er endnu ikke fortalt.

Metoder og kilder

Dette forskningsprojekt har til hensigt at lægge nye kapitler til biavlens kulturhistorie og give en samlet opdateret fremstilling af biavl i Danmark fra oldtid til nutid. Der

◀ | Skomager Chr. Christensen, Karlslunde, med kone og barnebarn i køkkenhaven, hvor der ses otte bistader. Det var ofte husmænd og håndværkere på landet, der beskæftigede sig med biavl. Billedet er udateret, men nok fra ca. 1930.

Foto: Greve Museum

▼ | Trugstader på række i bigården på Det Grønne Museum.

Foto: Det Grønne Museum

arbejdes således nogenlunde kronologisk med emnet med en række nedslag og sammenfatninger for hver delperiode. Projektet har flere undersøgelsespunkter med inddragelse af nye kilder, som er med til at belyse, hvordan biavlens har udviklet sig, og hvilken betydning den har haft til skiftende tider.

Undersøgelsen baserer sig på en gennemgang af et bredt udvalg af hovedsagelig publiceret kildemateriale, hvorfra der kan hentes oplysninger om emnet. Kildematerialet sammenholdes med de vigtigste historiske fremstillinger og tidligere tolkninger af biavlens kulturhistorie, idet der også anvendes mange nye kilder, som ikke tidligere har været inddraget i fremstillingerne.

For oldtidens og vikingetidens vedkommende er det alene muligt at sammenstykke et usikkert billede på baggrund af de sparsomme arkæologiske fund, der er blevet fremdraget gennem årene, og her kan vi vanskeligt tale om, at bierne var at regne for et husdyr. Biernes produkter, honning og voks, blev derimod anvendt i stor stil, og disse produkter blev formentlig hentet fra vilde bier i naturen.

Med middelalderen kommer vi på meget mere sikker grund, idet vi fra denne periode har flere skriftlige kilder, som beretter om biavl. Som eksempel kan nævnes *Kong Valdemars Jordebog* fra ca. 1230, der indeholder

flere vigtige oplysninger om landets organisering og landbrugsforhold, og jordebogen har også omtale af skatter og afgifter i form af honning flere steder i landet.

De samtidige landskabslove indeholder også flere bestemmelser om bier og biavl, der kan være med til at tegne et billede af dens omfang og betydning i tidlig middelalder. For den senere del af middelalderen eksisterer der kun enkelte spredte kilder med oplysninger om emnet. Det drejer sig hovedsagelig om kilder, der omtaler kirker og klostres fæstere og deres afgifter i form af honning og voks.

For tiden efter reformationen kan der i

flere regnskaber, breve, skifter og jordebøger (lister omfattende godsers fæstegårde og de ydelser, gårdene skal svare i årlig afgift) fra såvel de kongelige len som de adelige godsejendomme hentes oplysninger om biavl. Der foretages bl.a. en analyse af skiftet efter rigsråd Eske Brock fra 1626, idet skiftet op-
lister det omfattende bøndergods og de ydelser, som fæsterne skulle svare i årlig afgift. En del af fæstebønderne svarede honning i afgift, og da Eske Brock ejede gårde og huse i forskellige områder af landet, kan skiftet være med til at belyse, hvor der ydedes honning, og hvilke socialgrupper der svarede denne afgift.

Et andet eksempel er fra 1700-tallet, hvor der for Gram og Nybøl Godser i Sønderjylland eksisterer en meget detaljeret optegnelse over bøndernes redskaber og besætninger m.m., og i dette materiale kan der også hentes oplysninger om biavlens omfang. Denne optegnelse, som daterer sig til 1761, bliver gennemgået og vurderet med henblik på, hvor mange af godsernes fæstere der havde

bistader, og hvilke af godsernes fæstere det drejede sig om.

Fra 1800-årene og frem er der talrige og mere detaljerede kilder om biavl. Et godt eksempel på dette er Gregers Begtrup's landøkonomiske værk *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark*, der udkom i årene 1803-12. Dette omfattende bogværk om de danske landbrugsforhold udgør en sand guldgrube af informationer om biavl, herunder lokale og regionale forskelle og beskrivelser af nogle af de foregangsmænd, der var med til at fremme avlen i bestemte områder af landet.

De lidt senere amtsbeskrivelser, der udkom i perioden 1826-44 udgivet af Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab, indeholder også oplysninger om samtidens biavl, som ikke har været undersøgt og inddraget i den tidligere forskning.

For anden halvdel af 1800-tallet kan der hentes meget i tidsskrifter, kataloger og beretninger fra udstillinger og faglige sammenkomster. Det er også fra ca. 1850, at biavlens

◀ | To mænd er optaget af arbejdet i bigården. Fra 1980'erne begyndte de smukke trugstader at blive fortrængt af de vedligeholdelsesfrie men knap så pæne opstablingsstader fremstillet af kunststof.

Foto: Danmarks Biavlerforening

▶ | Hvor det førhen mest var forbeholdt mændene at beskæftige sig med biavl, er der i vore dage nogenlunde lige mange aktive biavlere af begge køn.

Foto: Danmarks Biavlerforening

undergår store ændringer med helt nye produktionsmetoder og nyt udstyr. Samtidig udgives der en righoldig strøm af artikler og litteratur, som viser, hvad der optog landets avlere. En del fysiske effekter er bevaret på museerne for perioden fra ca. 1850 til 1900-tallets slutning, og dette materiale omtales også i bogen.

For bogens tidsperiodiske kapitler fra middelalderens begyndelse og frem vil det især være fire tematikker, som bliver udforsket:

- ▶ **TEKNOLOGI.** Alle kapitler indledes med en undersøgelse biavlernes stader og udstyr og med oplysninger om, hvorledes man har praktiseret biavl til forskellige tider. For de senere perioder redegøres også for avlsarbejde, forskning, sygdomsbekæmpelse m.m.
- ▶ **LANDSKABER.** For de forskellige tidsperioder afdækkes det, om det er muligt at knytte biavl til særlige egne og loka-

liteter i landet, eventuelt til bestemte landskabstyper. Er det muligt at forbinde biavl til særlige naturforhold, eller er der helt andre faktorer, som gør, at biavlens fandt større udbredelse i bestemte områder, men samtidig forekom sjældnere andre steder?

- ▶ **SOCIALGRUPPER.** Der ses også nærmere på, hvem der har beskæftiget sig med biavl til skiftende tider, og om det at holde bier især kan knyttes til bestemte erhverv eller socialgrupper i samfundet. Emnet vil også for de senere tidsperioder omhandle biavlens organisering, foreningsliv, udstillingsvirksomhed, konsulentarbejde m.m.
- ▶ **PRODUKTER.** Her undersøges det, hvad det er for produkter fra bierne, vi har fundet anvendelse for, og hvorledes produkter har haft skiftende betydning og værdi op gennem historien.

◀ *Det Grønne Museums
Biavlerlaug tager gerne
imod besøgende i bigården.
Her er det Niels Anton
Andersen, der fremviser en
tavle med fredelige bier.
Foto: Det Grønne Museum*

De nævnte fire tematikker – *teknologi, land-skaber, socialgrupper og produkter* – vil således i nogenlunde samme rækkefølge, men under forskellige overskrifter, udgøre den gennemgående struktur for bogens tidsperiodiske kapitler suppleret med enkelte andre emner, der kan være med til at klarlægge biavlens udvikling og betydning.

Tematikkerne vil også være gældende for det afsluttende kapitel om nutidens biavl. Her vil materialet også være præget af en række interviews og samtaler med biavlere og organisationsfolk suppleret af en del statistisk materiale. I dette kapitel redegøres også for værdien af biens bestøvningsarbejde for dansk jordbrug, som måske er noget af det mest værdifulde ved bierne i vore dage. Under opstilling af kilderne er der en beskrivelse af biavlens materielle kulturarv, som er bevaret på enkelte museer i Danmark.

Som tidligere nævnt er biavlens kulturhistorie et forsømt område i den landbohistoriske forskning i modsætning til forskning i biens biologi, som efterhånden er ret velbelyst. Meget få har beskæftiget sig med emnet siden begyndelsen af det 20. århundrede, og historien om dansk biavl er ikke ført frem til vore dage. I den hidtidige forskning er der

kun inddraget få historiske kilder, som kan være med til at afdække historien om biens betydning som husdyr. Dette forsøger denne udgivelse at råde bod på ved at sammenfatte, inddrage nyt og føre historien ajour.

Som det kommer til at fremgå, anvendes tidligere publikationer, tidligere anvendte kilder og helt nyt kildemateriale til at belyse forholdet mellem bier og mennesker i Danmark fra oldtid til nutid. Det omfattende materiale forsøger at svare på nogle af spørgsmålene om, hvordan biavlens er blevet udøvet, hvor der har været praktiseret biavl, hvem der har haft bier som husdyr, og hvordan vi har anvendt biernes produkter til forskellige tider.

Forfatteren retter en stor tak til alle, der har bidraget med oplysninger og har stillet op til interviews. Tak til Danmarks Biavlerforening for en god dialog og for at have stillet materiale og fotos til rådighed. Også tak til kollegerne på Det Grønne Museum for faglig sparring og endelig tak til formanden for museets biavlerlaug, Niels Anton Andersen, der har bidraget med sin store viden om bier og biavl.

